

ODKAZ

Čtvrtletník

3/2023

Milé čtenářky, milí čtenáři,

třetí číslo bulletinu Odkaz patří výrazné osobnosti bohemisty, rektora, vydavatele samizdatů a organizátora bytových seminářů Milana Jelínka, jehož nedožitě sté narozeniny jsme si připomněli na konci června letošního roku. Jeho medailon, který najdete na následujících stránkách, je velmi stručný, shrnuje pouze základní data a události. Pokud bychom se totiž chtěli věnovat jednotlivým oblastem Jelínkova působení podrobně, vydalo by to na samostatnou stať. V tomto čísle bulletinu Vám také přiblížíme tři pohledy na život a práci Milana Jelínka. Mám velkou radost, že do bulletinu přispěl svou vzpomínkou pan doktor Jan Balhar. Byl totiž Jelínkovým blízkým přítelem v dobách nejtěžších, kdy musel odejít z milovaného univerzitního prostředí a útočiště našel v Ústavu pro jazyk český ČSAV. Neméně vzácným příspěvkem je článek pana profesora Jiřího Zlatušky, který se věnuje Jelínkovu rektorskému působení na univerzitě po roce 1989. Třetím pohledem jsou řádky paní docentky Zdeňky Hladké, Jelínkovy mladší kolegyně. Vše doplňuje bohatá obrazová příloha z fondu Milana Jelínka.

Kromě osobnosti Milana Jelínka je toto číslo bulletinu věnováno také představení rozsáhlého souboru korespondence Jana Šimsy. Kurátor Jan Krejčí se zpracovávání tohoto fondu věnuje již delší dobu, a tak dobře zná různá zákoutí Šimsových dopisů. Kolegyně Romana Dominika Hrbatová vás seznámí s nabídkou lektorovaných prohlídek, jež zaměstnanci oddělení připravují pro školní skupiny. Všichni společně vám pak přejeme příjemné čtení.

Petra Pichlová

Milan Jelínek

(22. 6. 1923 Brno — 30. 1. 2014 Brno)

Dětství strávil v dvojazyčných (česko-německých) Černovicích. Studoval na Prvním reálném gymnáziu na Starém Brně. Po maturitě v roce 1942 byl totálně nasazen v rakouské továrně na letecké motory. Roku 1943 začal vypomáhat v odbojové činnosti. Na počátku května 1944 byl ve Vídni zatčen gestapem a postupně vězněn v brněnských Kounicových kolejích a ve Vratislavi.

Po skončení války nastoupil Milan Jelínek na Filozofickou fakultu Masarykovy univerzity v Brně ke studiu češtiny, ruštiny a srbochorvatštiny. Po studiu pracoval v Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd. Na konci 50. let se vrátil na filozofickou fakultu, kde následně působil jako proděkan pro pedagogické záležitosti. Roku 1962 se stal děkanem. Od letního semestru 1965 vyučoval na Sorbonně. Po návratu z Paříže byl jmenován prorektorem.

Roku 1971 musel v rámci normalizačních čistek univerzitu opustit. Útočiště našel v brněnském pracovišti Ústavu pro jazyk český, kde působil v jazykové poradně a v Dialektologickém oddělení. Odborné bohemistické statě publikoval hlavně pod jménem svého kolegy Jana Balhara. Po nuceném odchodu do důchodu roku 1983 se Jelínek začal naplno věnovat neoficiální činnosti, zejména vydávání samizdatů a pořádání bytových seminářů.

Fond Milana Jelínka v Moravském zemském muzeu zahrnuje 60 archivních krabic a rozsáhlou autorovu odbornou knihovnu. Je tvořen oddíly personalia, rukopisy, dokumentace a varia. Nejrozsáhlejší je oddíl rukopisy, který pokrývá odborné působení Milana Jelínka v oblasti etymologie, syntaxe, popularizace českého jazyka a především stylistiky a jazykového purismu. Důležitou součástí fondu je rozsáhlá lístková kartotéka českého purismu, která zahrnuje 93 300 digitalizovaných lístků.



Milan Jelínek v čle zahajovacího běhu univerzitní Fakultiády, 1964



Milan Jelínek během svého lektorského působení na pařížské Sorbonně, 1965

Dialektologem

Profesor Milan Jelínek nebyl lidový vypravěč ani televizní moderátor, nikdy jsem ho neslyšel vyprávět nějaký vtip. Já jsem se s ním dostal do bližšího kontaktu, když se vrátil z Francie. Hned bylo mimo pochybnost, že v období normalizace nebude na české vysoké škole vítán. Jednoho dne se prof. Bořivoj Novák a prof. Arnošt Lamprecht vydali na Krajský výbor KSČ, aby došli k nějakému řešení kolem Jelínka. Stalo se. Jelínek půjde z univerzity do Ústavu pro jazyk český.

Získal u nás nejtemnější místnost (svítilo se tam patrně celý den), chodil ráno přesně na osmou a promýšlel a psal otázky obecné teorie stylistiky. Neměli jsme s ním žádné problémy, ale straníci spokojeni nebyli. Jelínek musí být řádně potrestán, musí pracovat v dialektologii.

Tehdy se na ústavu v dialektologii realizoval dodatkový výzkum. Milan se nabídl, že nás bude vozit v novém autě po moravských vesnicích. Jednoho červnového dne jsme přistáli v nějaké vesničce na Kojetínsku. Místní znalci nás nasměrovali k panu Sklenaříkovi. Ten byl doma v obnošeném obleku zastříkaném vápnem. Vložil jsem mu, co od něho chceme. Pan Sklenařík stručně zabručel: „Moment“ a odplul do nějaké jiné místnosti. Pak se objevil zcela jiný člověk: v novém obleku, umytý, učešaný, v košili s vázankou. Já jsem pokračoval v popisu naší práce. Chystáme atlas českého jazyka. Pan Sklenařík: „To slyším poprvé, co to je jazykový atlas?“ Slova se ujal pan profesor: „Jde o soubor map, postihující nářeční rozdíly mezi dialekty.“ Pak ještě musel vyložit slovo „soubor“ a já jsem se jal klást první otázku naší jazykové porce.

Odpoledne jsme vyrazili do Velkého Újezdu. Milan prohlásil, že má toho dialektologického školení dost a že na návsi bude sedět a hlídat nové auto. Po chvíli jej místní horlivý spolupracovník StB začal vyslýchat, co tam děláme. Milan se jej nemohl zbavit, teprve až sdělil, že dělá jen dialektologům šoféra, zpověď skončila a spolupracovník odkvačil. Večer nám pak Milan s úsměvem vyprávěl, jak se estébáka zbavil snížením své funkce.

Po sametové revoluci Milan prošel rehabilitačním soudem a byl poslán na univerzitu jako její rektor. Naše kontakty byly pak řidké. Přátelství ovšem nikdy neustalo.

Jan Balhar

Jan Balhar (1931) po maturitě na opavském gymnáziu odešel do Brna, kde studoval češtinu a polštinu. Po studiu nastoupil do Dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV, které v letech 1983–1992 vedl. Věnoval se zejména práci na Českém jazykovém atlase a studiu slezských nářečí.

Učitelem a kolegou

Milana Jelínka jsem bohužel nezažila jako pedagoga, protože na zlomu 70. a 80. let během mých studií na brněnské filozofické fakultě nesměl z politických důvodů na univerzitě působit. Nevidala jsem ho často, ani když jsem v roce 1991 sama začala na fakultě učit, neboť tehdy byl plně vytížen povinnostmi rektora Masarykovy univerzity. Navzdory tomuto „míjení“ jsme se čas od času potkávali a díky tomu si pana profesora s úctou dovoluji považovat jak za svého učitele, tak i za kolegu, a to kolegu k nám mladším vždy neobyčejně vstřícného.

K našim prvním setkáním docházelo už v 70. letech v Dialektologickém oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV, kde profesor Jelínek našel útočiště po svém vynuceném odchodu z univerzity a kde jsem i já za studií nějakou dobu pracovala jako pomocná vědecká síla. Zařazovala jsem tam pouze kartotéční lístky, takže odborný a vnitřní život tohoto akademického pracoviště šel samozřejmě mimo mě. Nicméně už z té doby mi pan profesor utkvěl v paměti nejen jako odborník hluboce zaujatý jazykem a bravurně ho ovládající i v roli řečníka a vypravěče, ale také jako člověk. I přes nepřízeň doby byl vždy dobře naladěný, ke všem laskavý a velmi galantní k ženám. Dozvídali jsme se od něho i informace o světě samizdatu, s nimiž se před námi netajil. Na půdě dialektologické pobočky jsem se s panem profesorem znovu setkala o několik let později, když jsem zde po absoltoriu krátce působila. On už sice u dialektologů nebyl aktivně zaměstnán, ale často se za bývalými kolegy zastavil. Dodnes mám v paměti, jak velmi povzbuzující pro mě bylo, když mi tento nejpovolanější odborník na jazykové sloupky pochválil můj první pokus o jazykové zrcátko. Tehdy jsem na vlastní kůži pocítila jeho výraznou schopnost být přátelský k začínajícím adeptům lingvistiky, chovat se k nim bez jakékoli povýšenosti, upřímně se zajímat o jejich práci, dávat jim k dispozici své poznatky, knihy i materiály. Později jsem tento jeho přístup zažila ještě mnohokrát, například když mi (a určitě nejen mně) s naprostou samozřejmostí nabídl k užívání celou svou rozsáhlou kartotéku bibliografických údajů a výpisků o jazyce. Vzpomínám si, jak mě toto gesto nejen potěšilo, ale v důsledku i vyděsilo, když jsem nad zapůjčeným materiálem chtě nechtě porovnávala šíři znalostí a zájmů pana profesora s nepatrností svého vlastního záberu.

Nemohu se bohužel pochlubit odbornou spoluprací s panem profesorem, protože jsme se zabývali odlišnými tématy, ale potkali jsme se alespoň při přípravě Příruční mluvnice češtiny (1995). Profesor Jelínek patřil k hlavním iniciátorům tohoto projektu, zpracoval pro publikaci oblast stylistiky, já jako elév jsem se snažila napsat kapitolu o lexiku. Pro mě byla tato spolupráce vzácnou příležitostí pozorovat tvůrčí dílnu a diskuse lidí, kteří většinou patřili k mým učitelům a kterých jsem si velmi vážila.

Na závěr svých vzpomínkových glos bych ještě ráda připomněla nepostradatelnost pana profesora na každé narozeninové nebo podobné oslavě. Automaticky se počítalo s tím, že si vezme úvodní slovo a řekne o oslavenci něco přívětivého a stylisticky vytříbeného. Dovedl ale vyprávět i o věcech vážných, mnohá témata mohl čerpat ze svého života. Pamatuji se například na jeden večer v univerzitním středisku na Cihláři, kdy studentům několik hodin vyprávěl zážitky z protektorátu, nacistického vězení, ale i z období 60. let a následné „normalizace“. Podobné vzpomínání později ožilo v posmrtně vydaných Memoárech (2018), které o osobnosti pana profesora Jelínka vypovídají mnohem více, než co jsem se zde pokusila alespoň naznačit.

Zdeňka Hladká

Zdeňka Hladká (1958) studovala v letech 1977–1982 češtinu a dějepis na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. V letech 1985–1988 pracovala v Dialektologickém oddělení brněnské pobočky Ústavu pro jazyk český ČSAV. Od roku 1991 působí v Ústavu českého jazyka na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se zejména lexikologií, dialektologií a korpusovou lingvistikou.



Z dialektologického výjezdu pracovníků Ústavu pro jazyk český ČSAV, konec 70. let

Rektorem

Milana Jelínka jsem měl vzácnou příležitost znát od svých dětských let, kdy byl častým hostem u mých rodičů. Témata diskusí s ním i s dalšími hosty dávala nevšední možnost orientace v politickém marasmu té doby i dopad na univerzitní prostředí a hroucení charakterů těch, kdo se na škole propůjčili kolaboraci s husákovskou „normalizací“. Milanovy odkazy na zkušenosti z doby, než se stal v době pražského jara prorektorem (toto období se mu podařilo obsáhnout v pamětech, které vyšly péčí MZM) dávaly nahlédnout do pevného zakotvení jeho touhy po nápravě poměrů, po sepětí s univerzitním prostředím i po mezinárodním ukotvení Masarykovy univerzity (tehdy na několik desetiletí přejmenované na Univerzitu Jana Evangelisty Purkyně).

Prostředí, které kolem sebe v Brně jako jedna z nejvýznamnějších postav mimo-pražského disentu vytvářel, bylo v tehdejších poměrech skutečnou oázou — kromě živých setkání k tomu patřila i rozsáhlá práce na zpřístupňování zakázané literatury, ať už zprostředkováváním nebo produkcí samizdatové literatury (v 80. letech jsem několikrát dojednával přístup k vazačské dílně přes dr. Tesaře z katedry fyziky na Přírodovědecké fakultě, u rodičů bylo běžné přepisování strojopisů, skládání jednotlivých listů připravených knih nebo překládání či korektury připravených textů) či výtisků „nevhodné“ literatury pašovaných k nám ze zahraničních nakladatelství, ale také literární sezení s českými zakázanými autory a zejména pak Milanem a jeho ženou Janou simultánně tlumočené přednášky francouzských učenců přijíždějících v rámci tzv. podzemní univerzity.

Neobyčejně osvěžující byl Milanův nezdolný optimismus stran toho, že normalizační poměry nemohou trvat do nekonečna a že přijde zlom, kdy se komunistická nesvoboda zhroutí a skončí. Na první pohled to byl optimismus poněkud naivní, ale jeho věštecké „slyším ducha dějin přicházet“, které si pamatuji ze silvestrovské noci na přelomu let 1988/89, se vyplnilo a Milana zastihlo plně připraveného. Stál od počátku u formování Občanského fóra, směrem k univerzitě začal pracovat na naplňování vize návratu ke skutečnému univerzitnímu prostředí.

Logická byla jeho volba prvním „demokratickým“ rektorem univerzitním Občanským fórem a jeho jmenování prezidentem Havlem v první trojici univerzitních rektorů spolu s rektory Jařabem a Paloušem. Šlo zde o návaznost na husákovským režimem znemožněný nástup rektora Vanýska (v roce 1989 již hodně nemocného na to, aby se obnovy normálních poměrů mohl přímo účastnit, ale tyto změny nadšeně podporujícího, jak si pamatuji ze své prosincové návštěvy u něj), s nímž měl Milan tehdy působit jako prorektor. Kontinuita historické paměti na univerzitě zapracovala, mimo jiné i díky přičinění osobností typu prof. Černohorského, pozdějšího rektora Slezské univerzity, jinak Milanova vrstevníka a souseda přes chodbu v domě

na (dnešní) ulici Zborovská a aktivního účastníka setkávání, debat i produkce samizdatové literatury. Někdy ve druhé půli prosince mne tehdy z univerzitního OF oslovil Karel Pala s nabídkou kandidatury na Jelínkova prorektora. Přijímal jsem tuto roli s velkým ostychem a respektem, ale šance být při tom, až začne Milan usku- tečňovat vize přeměny univerzity podle toho, na co se léta před tím chystal, byla pro mne lákadlem, pro které jsem tehdy kývl (a stal se na rok jeho prorektorem pro rozvoj, kdy jsem s ním mimo jiné zřizoval nebo připravoval zřízení tří nových fakult univerzity, dnešní Ekonomicko-správní fakulty MU a dvou fakult, které dnes tvoří od univerzity již oddělenou Opavskou univerzitu).

V mezinárodním postavení univerzity se Milan Jelínek velmi rychle zasloužil o její začlenění do světového kontextu. Vrátil jí Masarykovo jméno (s poukazem na to, že Purkyně byl samozřejmě velký vědec, ale univerzita byla založena a pojmeno- vána specificky s ohledem na Masarykovy snahy v tomto směru) a na Vídeňské univerzitě se zasadil o rehabilitaci Masaryka i jeho místo v univerzitním panteonu. Neobyčejně plodné byly jeho „spanilé jízdy“ s velkými univerzitními delegacemi na zahraniční univerzity, ve zvláštní paměti mám Dijon s lyceem, kterým prošla řada velkých postav nedávné české historie, nebo Rennes, z jejichž vzdělávacích aktivit zaměřených na veřejnou správu si Milan odnesl inspiraci nemít na univerzitě jen další českou ekonomickou fakultu, ale mít fakultu ekonomicko-správní.

Uvnitř univerzity se Milan pustil do intenzivní proměny směrem k demokraticky koncipované škole. Historie jeho působení v dobách disentu mu dávala velkou míru neformální autority, která se opírala o morální hodnoty, nikoli jen mocenské po- stavení. Přestože byl sám na začátku normalizace z univerzity nekompromisně vy- hozen a namísto vzdělávání studentů se věnoval např. práci v jazykové poradně Ústavu pro jazyk český, neodnesl si z této zkušenosti žádnou pomstychtivost. Uni- verzitu nuceně opustilo jen pár jednotlivců, u nichž byla participace na komu- nistické zvůli zcela nepochybná (a řada z nich neměla mimo univerzitu problémy s uplatněním — vybavuji si třeba rektorátního kádrováka ještě po 17. listopadu 1989 proti zaměstnancům tvrdě hájícího vedoucí úlohu KSČ, který se poté uchytil jako osobní tajemník senátora ODS Salzmann), ale zásadní změny se dály korekt- ními postupy, novými konkurzy na vedoucí místa a uplatňováním postupů patřící- cích k akademickému prostředí. Pro univerzitu získal Jelínek nové místo rektorátu, zpočátku spolu s VUT a JAMU na ulici Burešova po někdejší sekretariátu KSČ, poté v Kounicově paláci. Univerzita se jeho přičiněním stala takovou institucí, jakou ji ve vizích založení druhé české univerzity spatřoval Masaryk: jednou z klíčových institucí českého vysokoškolského systému a české vědy, respektovaným partnerem státní moci v dialozích o směřování české společnosti.

Konec komunismu by jistě znamenal proměnu univerzity v důsledku obecných společenských změn. Osobnost Milana Jelínka jako prvního rektora po obnově demokratických poměrů se ale zasloužila o to, že byla tato proměna i nastolením měřítek, která nevycházejí z prostého uplatňování moci, k níž se její držitelé upnou, ale především z morální autority, která moci, jež ji provází, dává potřebnou mravní legitimitu. Ne vše a ne každý v takovém poměřování i na Masarykově univerzitě obtočí, ale patří mu velký dík za to, že tato měřítka svým osobním příkladem i vlastním působením nastavil.

Jiří Zlatuška

Jiří Zlatuška (1957) absolvoval v roce 1981 Přírodovědeckou fakultu Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně v oboru matematická informatika a teoretická kybernetika. Roku 1994 založil Fakultu informatiky, v jejímž čele stál do roku 1998. Tehdy byl zvolen rektorem Masarykovy univerzity, tuto funkci vykonával až do roku 2004. Následně se stal děkanem Fakulty informatiky, v současné době je ředitelem Centra vzdělávání, výzkumu a inovací v informačních a komunikačních technologiích.



Slavnostní zasedání akademické obce u příležitosti navrácení původního názvu Masarykova univerzita, 1990



Rektor Milan Jelínek vítá v Brně německého prezidenta Richarda von Weizsäckera, 1991



Návštěva prezidenta Václava Havla v Brně, 1990

Evangelický disent v korespondenci Jana Šimsy

V současné době zpracovávám rozsáhlou korespondenci Jana Šimsy. Už nyní lze říct, že dopisy značně přispějí k pochopení především evangelického disentu. Ocítám se v 50. letech, kdy Šimsa organizuje lesní brigády a pomáhá budovat vlast. Zapojuje se také křesťansky do pomoci poválečným židovským a německým sirotkům v rámci akce Zámky. Ani to však komunistům nestačí a jeho místo v životě je předurčeno. Bude se potulovat po venkovských farách, na univerzitě nebude moci zůstat. Dopisy přátel na vojnu u PTP jsou lakonické. Jako by všichni byli ubiti tím téměř vězeňským mundúrem. Vždyť být vojákem bez poct, s lopatou, to jistě není klukovským snem. Šimsa se pouští do teologických úvah, spoluzakládá hnutí Nová orientace. Polemizuje, diskutuje, v době perzekucí přijímá peníze od přátel na zajištění rodiny. Hádá se s úřady, vadí mu nespravedlnost, když něco nefunguje. Podepisuje Chartu 77, po revoluci se přikloní k sociální demokracii. Jsou dny, kdy se při zpracovávání dopisů ztrácím ve změti jmen a myšlenek. Oživují je pak nádherné citace z Bible kralické. Pozornost budí i zpočátku nenápadná korespondence s literátem Ludvíkem Vaculíkem, která vychází po revoluci knižně. Lze upozornit na velmi vřelé dopisy Janu Patočkovi, texty proti nespravedlivému stíhání Šimsy ze strany StB, korespondenci s židovským spisovatelem Viktorem Fischlem. Petice, hladovky, boj s režimem, který je neuvěřitelně po 41 letech udolán. Ale i psaní od obyčejné venkovské ženy, která nechala na zápraží košík ovoce.

-jk-



Svatební fotografie Mileny a Jana Šimsových

ODKAZ školám

Nedílnou součástí oddělení ODKAZ je stálá expozice s názvem Normalizaci navzdory, která přibližuje historický vývoj československých dějin v letech 1968–1989 s důrazem na moravské, především brněnské reálie. Je uspořádána chronologicky a sestavena ze sbírek našeho oddělení a Historického oddělení MZM. K této expozici, která zprostředkovává množství originálních dobových materiálů, exponátů a fotografií, nabízíme lektorovanou prohlídku vhodnou především pro školní kolektivy. Pro samostatnou práci studentů jsou k dispozici i pracovní listy.

Další možností k bližšímu seznámení se s kulturními dějinami nejen Moravy 20. století je výstava Ludvík Kundera — Hora dění sestavená výtvarníkem Josefem Ruzselákem, dlouholetým přítelem spisovatele, dramatika a překladatele Ludvíka Kundery, který díky renesančnímu založení své osobnosti a přátelské povaze dokázal propojovat osobnosti z různých kulturních oblastí. Součástí lektorované prohlídky pro základní a střední školy je i dílna tvůrčího psaní. Více informací naleznete na: <http://www.mzm.cz/programy-pro-skoly-1>.
-rdh-

For our English Speaking Friends

The newsletter's third issue pays a homage to Milan Jelínek, whose one hundredth birthday it would have been in late June this year. A brief bio contains his curriculum dates. Jelínek is then introduced in greater depth by two articles reminiscent of him written by Jan Balhar and Jiří Zlatuška. Balhar focuses on Jelínek's involvement in Academy of Sciences' Czech Language Institute. Zlatuška familiarises the reader with Jelínek as Masaryk University Rector after November 1989. Another section introduces the bulk of Jan Šimsa's correspondence which is part of ODKAZ collections. Last but not least, our department's current commented exposition viewings, mostly designed for school excursions, are listed.



Čtvrtletník Oddělení dějin kultury antitotalitního zaměření (ODKAZ), číslo 3, ročník I

Autoři textů: Jan Balhar, Zdeňka Hladká, Romana Dominika Hrbatová, Jan Krejčí, Petra Pichlová, Jiří Zlatuška

MORAVSKÉ ZEMSKÉ MUZEUM